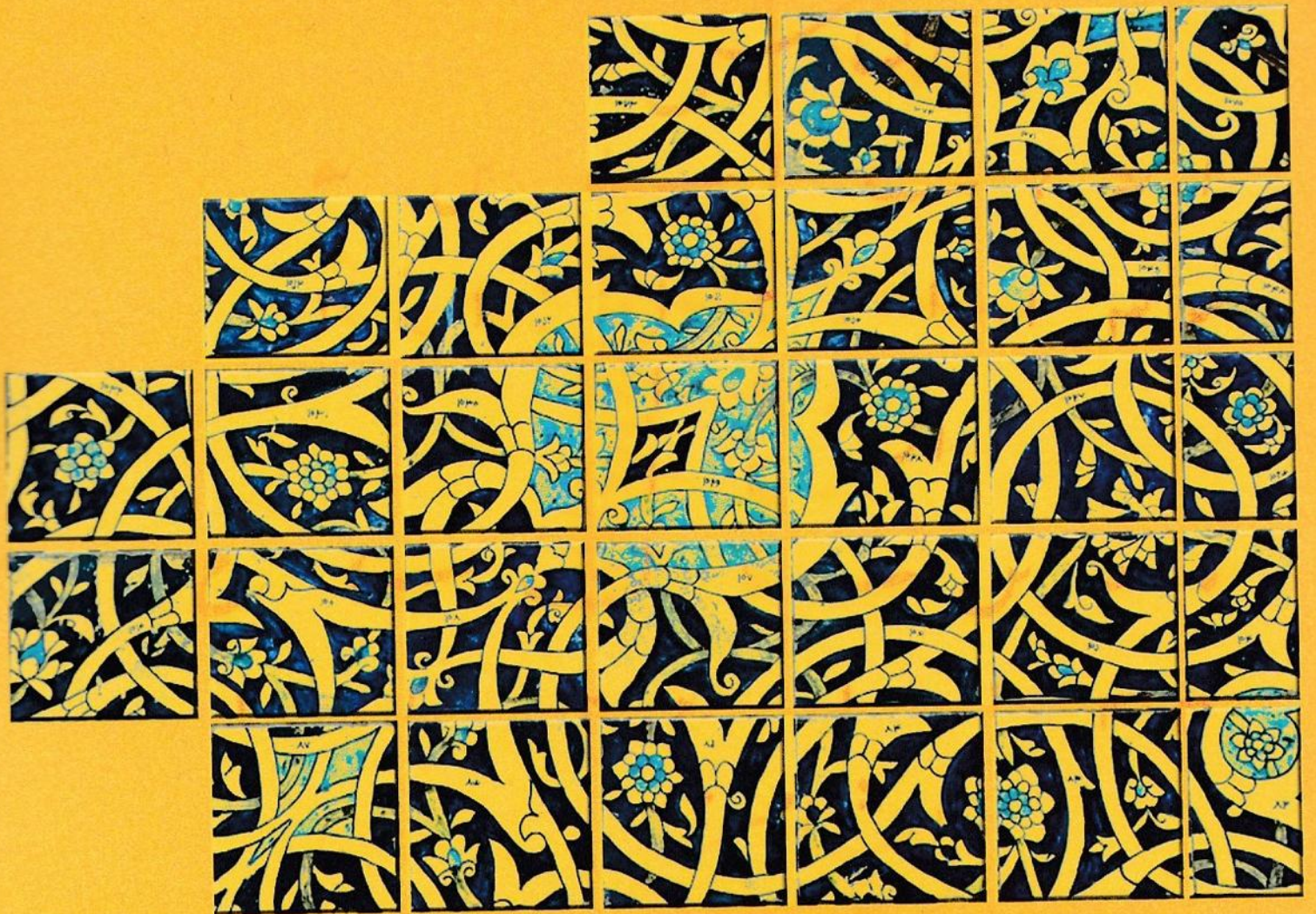

اصناف تصنیف

پژوهشی تاریخی-تحلیلی در باب فرمهای موسیقی ایرانی-اسلامی

از قرن سوم تا قرن چهاردهم

امین (ابوالفضل) هراتی

سرشناسه	: هراتی، امین (ابوالفضل)، ۱۳۶۴-
عنوان و نام پدیدآور	: اصناف تصنیف: پژوهشی تاریخی-تحلیلی در باب فرم های موسیقی ایرانی-اسلامی از قرن سوم تا قرن چهاردهم/ نگارش امین (ابوالفضل) هراتی.
مشخصات نشر	: تهران: خنیاگر، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری	: ۲۲۶ ص.
شابک	: 978-600-94973-8-6
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۸۸-۱۹۰.
یادداشت	: نمایه
عنوان دیگر	: پژوهشی تاریخی-تحلیلی در باب فرم های موسیقی ایرانی-اسلامی از قرن سوم تا قرن چهاردهم.
موضوع	: موسیقی - - فرم Musical form
رده بندی کنگره	: ML ۴۴۸
رده بندی دیویی	: ۷۸۱/۸
شماره کتاب شناسی ملی	: ۸۷۸۴۸۶۸
اطلاعات رکورد کتاب شناسی	: فیبا

فهرست

۱۱	پیشگفتار
۱۳	مقدمه
۲۳	فرم
۲۵	تحلیل واژه‌شناختی لغت تصنیف
۲۶	سابقه کاربرد لغت تصنیف در قاموس‌های عربی
۲۷	سابقه کاربرد لغت تصنیف در واژه‌نامه‌ها و فرهنگ‌های فارسی
۳۰	کاربرد لغت تصنیف در آثار مکتوب ادب فارسی در سده‌های نخست پس از اسلام
۳۱	رابطه واژگان تألیف و تصنیف
۳۲	شرح برخی اصطلاحات مرتبط با اصناف تصنیف
۳۴	نثر و نظم نغمات
۳۵	ترنم و تحریر
۳۶	اصابع سته (شش‌گانه) و طریقه قدیم
۳۷	اهم وجوه مختصات و تمایز اصناف تصنیف در رسالات
۳۷	اجزا و ارکان تصنیف
۳۷	سرخانه
۳۸	صوت یا صوت‌الوسط یا بیت‌الوسط یا میان‌خانه
۳۹	تشبیعه یا بازگشت یا بازگو
۳۹	مستزاد
۴۰	اعاده
۴۰	برگردان یا ذیل
۴۰	نقش
۴۰	خانه یا بیت
۴۱	سرپند
۴۱	لازمه
۴۲	تصنیفی از عبدالقادر مراغی
۴۳	تمهیدات مُدال (مایگی)
۴۳	تمهیدات ریتمیک - متریک (ایقاعی / اصولی)
۴۴	قواعد دخول در تصنیف
۴۵	واریاسیون‌های ریتمیک - متریک
۴۶	سخنی کوتاه پیش از بررسی رسالات

رسالات

- ۴۶
- ۴۸ (۱) قابوس نامه (تاریخ تألیف ۴۵۷-۴۶۲ ق)
- ۵۱ (۲) مجمل الحکمة (تاریخ ترجمه پیش از ۶۶۷ ق)
- ۵۲ (۳) بخش موسیقی جامع العلوم (تاریخ تألیف ۵۷۴-۵۷۵ ق)
- ۵۳ آثار صفی‌الدین ارموی
- ۵۳ (۴) کتاب الأدوار فی الموسیقی
- ۵۴ (۵) الرسالة الشرفیة (تاریخ نگارش حدود ۶۶۶ ق)
- ۵۵ (۶) بخش موسیقی اشعار و اثمار (تاریخ تألیف حدود ۶۸۸ ق)
- ۵۶ (۷) بخش موسیقی ذرّة التاج لغرّة الدّباح (تألیف پس از ۶۹۵ ق)
- ۵۸ (۸) ترجمه و شرح ادوار (تاریخ تألیف دوم محرم ۷۴۶ ق)
- ۵۹ (۹) نفائس الفنون فی عرایس العیون (تاریخ تألیف ۷۴۴-۷۵۳ ق)
- ۶۰ (۱۰) کنز الشّخف (تاریخ تألیف ۷۴۱-۷۶۴ ق)
- ۶۱ (۱۱) خلاصة الافکار فی معرفة الادوار (تاریخ تألیف ۷۵۷-۷۷۶ ق)
- ۶۴ (۱۲) شرح مبارکشاه بخاری بر ادوار (تاریخ تألیف ۷۷۷ ق)
- ۶۷ ۱۳، ۱۴، ۱۵ و ۱۶ آثار عبدالقادر مراغی (د ۸۳۸ ق)
- ۶۸
- ۷۵ ارتباط ادوار ایقاعی با اصناف تصنیف در رسالات مراغی
- ۷۵ (۱۷) رساله موسیقی جامی
- ۷۶ (۱۸) نقاوة الادوار (تاریخ تألیف حدود ۸۵۵-۸۸۶ ق)
- ۸۱ (۱۹) مقدمة الاصول (تألیف پیش از ۸۸۸ ق)
- ۸۵ (۲۰) رساله در موسیقی (تاریخ تألیف ۸۸۸ ق)
- ۸۸ (۲۱) مقاصد الادوار (تاریخ تألیف ۸۸۶-۹۱۸ ق)
- ۸۹ (۲۲) رساله موسیقی نجم‌الدین کوکبی
- ۹۳ (۲۳) رساله علم موسیقی
- ۹۷ (۲۴) رساله ای در موسیقی (پیش از ۱۰۲۰ ق)
- ۹۹ (۲۵) در بیان علم موسیقی و دانستن شعبات او (احتمالاً نیمه اول قرن یازدهم)
- ۱۰۰ (۲۶) بهجت‌الزّوج (تاریخ تألیف: پیش از ۱۰۳۶ ق)
- ۱۰۲ (۲۷) زمزمه وحدت (نیمه اول قرن یازدهم)
- ۱۰۵ (۲۸) رساله کرامتیه (تاریخ تألیف: پیش از ۱۰۴۶ ق)
- ۱۰۸ (۲۹) رساله موسیقی آقامؤمن مصنف (تاریخ تألیف: ۱۰۵۲-۱۰۷۶ ق)
- ۱۱۰ (۳۰) رساله موسیقی گمنام (تألیف حدوداً نیمه دوم قرن یازدهم)
- ۱۱۱ (۳۱) بخش موسیقی تحفة الهند (تألیف: احتمالاً پیش از ۱۰۸۶ ق)

۱۱۲	۳۲ رساله در فن موسیقی (تاریخ تألیف: ۱۰۶۸-۱۱۱۸ ق)
۱۱۵	۳۳ رساله موسیقی امیرخان گرجی (تاریخ تألیف: ۱۱۰۸ ق)
۱۱۹	۳۴ رساله در علم موسیقی (تاریخ تألیف: اواخر صفویه و تقریباً مقارن با رساله امیرخان گرجی)
۱۲۰	۳۵ بخش موسیقی محیط التواریخ (تألیف حدود ۱۱۱۱ ق)
۱۲۴	۳۶ بهجت القلوب و قوت الارواح
۱۲۷	۳۷ رساله در بیان چهار دستگاه اعظم
۱۲۸	۳۸ کلیات یوسفی (تاریخ تألیف ۱۲۱۲-۱۲۵۰ ق)
۱۳۰	۳۹ رساله و جیزه فی علم الموسیقی (پیش از ۱۲۹۴ ق)
۱۳۱	۴۰ بحورالالحان (تألیف: حدود ۱۲۸۳ ق؛ اصلاح مجدد: ۱۳۳۲ ق)
۱۳۲	۴۱ مجمع الادوار (تاریخ تألیف: ۱۳۱۷ ق / ۱۲۷۸ ش)
۱۳۶	۴۲ رساله هفت دستگاه موسیقی ایرانی (تاریخ تألیف ۱۳۳۰ ق)
۱۳۹	۴۳ ساز و آهنگ باستان
۱۴۰	تصنیف نامه ها
۱۴۱	۱) تصنیف نامه نزهة الارواح فی تطریب الاشباح
۱۴۱	۲) تصنیف نامه ادوار سلطانی
۱۴۲	۳) تصنیف نامه ای در موسیقی هندی و ایرانی
۱۴۳	۴) رساله موسیقی آقامؤمن مصنف (تاریخ تألیف: ۱۰۵۲-۱۰۷۶ ق)
۱۴۳	۵) رساله موسیقی امیرخان گرجی (تاریخ تألیف: ۱۱۰۸ ق)
۱۴۳	۶) تصنیف نامه جنگ شعرو موسیقی
۱۴۴	۷) تصنیف نامه جنگ ترانه ها و تصنیف های قاجار
۱۴۵	چکیده تحلیل رسالات
۱۴۶	طریق یا طریقه یا طریقه / پیشرو
۱۵۱	صوت
۱۵۴	نشید
۱۵۵	بسیط
۱۵۵	قول / غزل
۱۵۸	ترانه
۱۶۰	نوبت مرتب یا نوبت
۱۶۳	هوایی
۱۶۴	زخمه
۱۶۴	نقش
۱۶۶	عمل

۱۷۰	ضربین
۱۷۲	کل الضروب
۱۷۴	کل النغم
۱۷۵	کل الضروب و النغم یا کلیات
۱۷۶	تصنیف
۱۷۶	ریخته
۱۷۷	سریند
۱۷۸	کار
۱۷۹	سجع یا مسجع
۱۸۰	دورساقی یا ورساقی
۱۸۰	کارِ عمل یا کارِ عمل یا کار و عمل یا کار با عمل
۱۸۷	برخی فرم‌های متفرقه
۱۸۸	سخن پایانی
۱۹۱	منابع
۲۱۵	فهرست اعلام
۲۱۹	فهرست اصطلاحات

«إِنَّ الْعَالَمَ كُلَّهُ تَصْنِيفُ اللَّهِ»
 «[...] العالم الكبير كله كتاب الحق الجامع وتصنيف الله الذي ابرز فيه كماله الذاتية
 ومعانيه الالهيه وكتاب الانسان مجموعة مختصرة فيه آيات الكتاب المبين [...]»^۱

پیشگفتار

قریب به شش سال پیش - زمانی که دوست گرامی، آقای مرتضی رمضانیان، ویرایش علمی و ادبی متن پژوهش مختصرش با موضوع تحلیل تصنیف‌های قاجاری را به نگارنده پیشنهاد داد - تصویری از اینکه درآمد به مسیری پرنشیب و فراز می‌شود وجود نداشت. پس از ویراست نوشته‌های ایشان و افزودن مطالبی به آن، اینجانب پیشنهاد دادم که به منظور شمول جامع‌تر پژوهش گذری هم به برخی رسالات پیشادستگاهی شود. از این رو، بی‌هیچ تجربه و دانش از پیش آموخته‌ای شروع به مطالعه برخی رسالات کردم؛ مطالعه‌ای که از آن زمان تا قریب به نگارش این سطور همچنان ادامه داشته است. علاوه بر این، پیشنهادهای دیگری را هم درباره غنای بهتر پژوهش اولیه، در حوزه تحلیل و مطالعات تاریخی تصنیف، این بار مشخصاً درباره تصنیف‌های قاجاری، ارائه کردم و بر تحقیق اولیه افزودم. نتیجه، پس از چند سال پژوهش این نگارنده، حجمی ده برابر تحقیق اولیه یافت و بدل به متنی حجیم با اوراقی به شمارگان ششصد صفحه شد. دلایلی چند، اعم از گستره حوزه پژوهش و بروز برخی پیچیدگی‌های نظری و تحلیلی، هزینه‌های بالای آماده‌سازی و چاپ و طبیعتاً افزایش قیمت کتابی با حجم مذکور، کاستی حوصله اکثر علاقه‌مندان از مطالعه متنی با این حجم، تمایز مفهوم تصنیف در ادوار پیشادستگاهی و دستگاهی، تفکیک انتشار هر دو بخش با رعایت حقوق مؤلفان و مواردی دیگر، نهایتاً این نتیجه را به همراه داشت تا بخش فعلی در قالب کتابی مستقل منتشر شود. به هر روی، اکنون که این کتاب آماده تقدیم به حضور علاقه‌مندان شده است امید می‌رود که پژوهش نخست نیز، که به تحلیل مفهوم و ساختار «تصنیف» در دوران دستگاهی اختصاص دارد، با صورت و محتوایی قابل قبول، امکان ارائه به حضور علاقه‌مندان را پیدا کند.

۱. «[...] تمام عالم کتاب جامع الهی و تصنیف ربانی است که کمالات ذاتی و معانی الهی خویش را آشکار کرده است و کتاب انسان مجموعه مختصری است که در آن آیات کتاب مبین می‌باشد [...]» (قوام شیرازی (صدرالمتألهین) ۱۳۸۳: ۲۰۴).

اثرپیش رو، در گذر این چند سال، با بهره‌مندی از پژوهش‌های ارزشمند انجام‌شده، از موضوع تصنیف به مفهوم دستگاهی آن فاصله گرفت و وسعتی بیشتریافت و صورت پژوهشی فرم‌شناسانه در بستر تاریخی و بر محور رسالات و آثار مکتوب کهن پیدا کرد. با این حال، چون انگیزه نگارنده از نخستین روز مطالعه رسالات کشف ارتباط میان مفهوم، ساختار و کارکرد تصنیف به مفهوم دستگاهی با تصنیف به معنای ادواری آن بود، کار محدود به رسالات دوران پیشادستگاهی نشد و نگارنده کوشید با دنبال کردن مفاهیم مندرج از تصنیف در رسالاتی که تقریباً تا اواخر قرن سیزدهم نوشته شده‌اند، تا حد امکان، ارتباط این اصطلاح در تحولات دوره ساختار ادواری به دستگاهی را نیز مورد واکاوی قرار دهد. نگارنده به کاستی‌ها، نقایص، ابهامات و خطاهای موجود در این اثر به جان و دل اقرار می‌کند. نیز سه امید دارد؛ نخست آنکه کاستی‌ها و نقایص و ابهامات و خطاهای موجود را بر نگارنده ببخشایند. دیگر آنکه اهل فن و خبرگان منزل نظر وادی عمل از راهنمایی‌ها و یادآوری‌های سازنده محروم نشازند، و سه دیگر آنکه پژوهشگران این روزگار و اعصار آتیه بر تصحیح و تکمیل مباحث این حوزه بکوشند. نگارنده پس از تقدیم سپاس به تمام استادان و عزیزانی که حق معلمی برگردن این شاگرد دارند بر خود لازم می‌داند، به‌طور ویژه، مراتب تقدیر را نسبت به استادان گرامی، جناب آقای هاشم یزدانی و جناب آقای دکتر علی خاکسار، عضو هیئت علمی گروه عالی مطالعات هنرپرديس هنرهای زیبای دانشگاه تهران، که یکی در عمل و دیگری در نظر دست این شاگرد را گرفته و پایه‌ها برده‌اند تقدیم دارد. همچنین از مدیریت ارجمند نشر خنیاگر، جناب آقای شهاب‌منا که با دقت نظری آمیخته با مهربانی زحمت آماده‌سازی و نشر این کتاب را پذیرفتند سپاسگزارم.

امین هراتی

دوشنبه، ۲۴ شهریورماه ۱۴۰۰، قوچان

[illegible]

گستره جغرافیایی و تاریخی مورد نظر در این پژوهش، گرچه ذیل عنوان کلی فرهنگ و هنر ایرانی-اسلامی قرار گرفته، خود گویای تنوع و تکثری متعدد و متنوع است. این تنوع فرهنگی-هنری که از حیث جغرافیایی، از سویی به دیار هند و سرزمین دکن راه جُسته و از دیگر سوسراز شمال آفریقا و مرزهای روم شرقی برآورده و سربر حوزه ماوراءالنهر می‌ساید به وضوح سخن از مکاتب، سلاطین و سنت‌های موسیقایی متنوع دارد اما با استناد به مندرجات فرم‌شناسانه رسالات موسیقی بطن این تنوع و تکثر مندرج در این تاریخ فزون از هزار سال و جغرافیای قاره‌مانند، با رشته‌هایی مرئی و نامرئی به یکدیگر پیوند می‌خورند؛ نه آنچنان که بتوان آن را سنتی ساری و جاری و واحد و دست‌نخورده در این قلمرو زمانی و مکانی به حساب آورد، بلکه همچون روایت‌هایی آمیخته با ذوق و توان و امکان اهل نظر و عمل که گویی کوشیده است اثر نظرو عملی برگزیدگان و سرآمدان تاریخ حیات این حوزه فرهنگی و این پهنه پهنار را در قلب و قالب خود حفظ کند و منتقل سازد.

در بررسی این سیر تاریخی و گستره جغرافیایی حیات سنت‌های هنری که در قالب مکاتب، جریان‌ها و سبک‌های هنری بروز یافته‌اند نیز از اهمیت فراوان برخوردار است. چنان که در نظر داشتن حداقل دو سنت هنری متفاوت در قلمرو شرقی و غربی سرزمین‌های اسلامی در چند قرن نخست پس از ظهور اسلام از عوامل تأثیرگذار است. مختصات موسیقایی نواحی شرقی قلمرو اسلامی در قرون اولیه هجری، که بعضاً ذیل نام ایران شرقی در مطالعات و پژوهش‌ها معرفی شده است، بیشتر مبتنی بر استمرار سنت‌های ایران پیش از اسلام تصور شده و از حیث وجوه نظری و اصطلاحات تخصصی نیز حاوی مختصاتی است که آن را از موسیقی سرزمین‌های غربی متمایز می‌سازد. اما موسیقی نواحی غربی قلمرو اسلامی در قرون نخستین اسلامی، که باز بعضاً از آن در پژوهش‌ها با نام ایران غربی نام برده شده، در محیطی زایش و نمود داشته است که محل تلاقی سه اندیشه و جریان عمده فکری و فرهنگی بوده است: اندیشه و فرهنگ ایرانی، اندیشه و فرهنگ عربی، و اندیشه و فرهنگ یونانی؛ و از همین رو است که از این مکتب با عنوان مکتب ایرانی-عربی نیز نام برده‌اند (See. Neubauer 2009).

تدوین نظامی مبتنی بر قواعد نظری و شکل‌گیری آثار مکتوب موسیقایی ایرانی-اسلامی در هر دو حوزه ایران شرقی و ایران غربی استمرار داشته است اما در صد غالبی از این آثار با نگرش‌های مبتنی بر مکتب منتظمیه^۱، که از بطن فرهنگ و موسیقی ایران غربی به وجود آمده بوده و در سیر تاریخ از برخی سنت‌های مکتب شرقی نیز بی‌تأثیر نمانده است، ارتباط می‌یابند. در گذر زمان، با اختلاط بیشتر دو سنت و مکتب ایران شرقی و ایرانی غربی، مکاتب دیگری در وجوه نظری و عملی موسیقی پا به عرصه وجود نهاده‌اند که در گذر تاریخ، علی‌رغم انعکاس مختصات سنت‌های سلف، ویژگی‌های منحصر به فرد خود را نیز یافته‌اند. هر چند تقسیم‌بندی و سخن از کم و کیف این مکاتب کاری بسیار دشوار

Asnāf-e Tasnif

Historical-analytical research on the
Iranian-Islamic music forms
from the third to the fourteenth century A.D

Amin Harāti

این اثر نخستین پژوهش مبسوط و مستقل در حوزه فرم‌شناسی با رویکرد تاریخی-تحلیلی در موسیقی ایرانی-اسلامی به زبان فارسی است که در قالب کتاب منتشر می‌شود و حاصل مطالعه، تأمل و تحلیل چندساله مؤلف بر رسالات موسیقایی و متون کهن مرتبط است که در بستر تاریخی با رویکردی تحلیلی مورد بررسی قرار گرفته است، لیک گستره تاریخی و جغرافیایی، تعدد و تنوع سنت‌ها و مکاتب هنری و همچنین انعطاف فرم در برداشت‌ها و خلاقیت‌های آهنگسازان، امکان ارائه نتیجه‌گیری‌های قطعی حاصل از تصور یک سیر خطی منطقی در تکوین فرم‌های موسیقایی را اگر نگوییم غیرممکن، بسیار دشوار ساخته است.

